

Anderle, Jan

Pozůstatky pozdně středověké zástavby Saského Předměstí v Plzni

Archaeologia historica. 2000, vol. 25, iss. [1], pp. 51-59

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140365>

Access Date: 19. 02. 2025

Version: 20250219

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Pozůstatky pozdně středověké zástavby Saského Předměstí v Plzni

JAN ANDERLE

Bývalé Malické, později Saské předměstí Plzně se nalézá severně od jádra města za řekou Mží. Na jeho území se dnes rozkládá městská čtvrť Roudná, vystavěná zejména na konci 19. a začátku 20. století. Její jméno průmyslový věk, vytržený z kofenů a tradičního řádu, převzal od zaniklé středověké vsi vzdálené 4 kilometry od dnešní lokality. Starší název bývalého předměstí byl odvozen od předlokační osady Malice. Archeologické pozůstatky, které jsou s ní spojovány, se datují do 13. století (informace K. Nováčka). Byly nalezeny na dnes nezastavěné ploše poněkud severněji od prostoru, kterým se níže budeme zabývat.

V pozůstatcích zástavby bývalého Saského předměstí, jak se ukazuje, přežívají objekty středověkého a raně novověkého původu – pod náspem nájezdu nového Saského mostu zřejmě odpočívají zbytky gotického kostela sv. Rocha, v sousedství stojí podstatná část stavby kaple svatých Fabiána, Šebestiána a Anny (o jejím nálezu jsem referoval na hradecké konferenci r. 1995 – Anderle 1996, 81–85) a jen asi 100 metrů odtud leží areál dvora čp. 68, v jehož rámci byly rozpoznány podstatné pozůstatky gotické profánní stavby, která měla obytný účel.

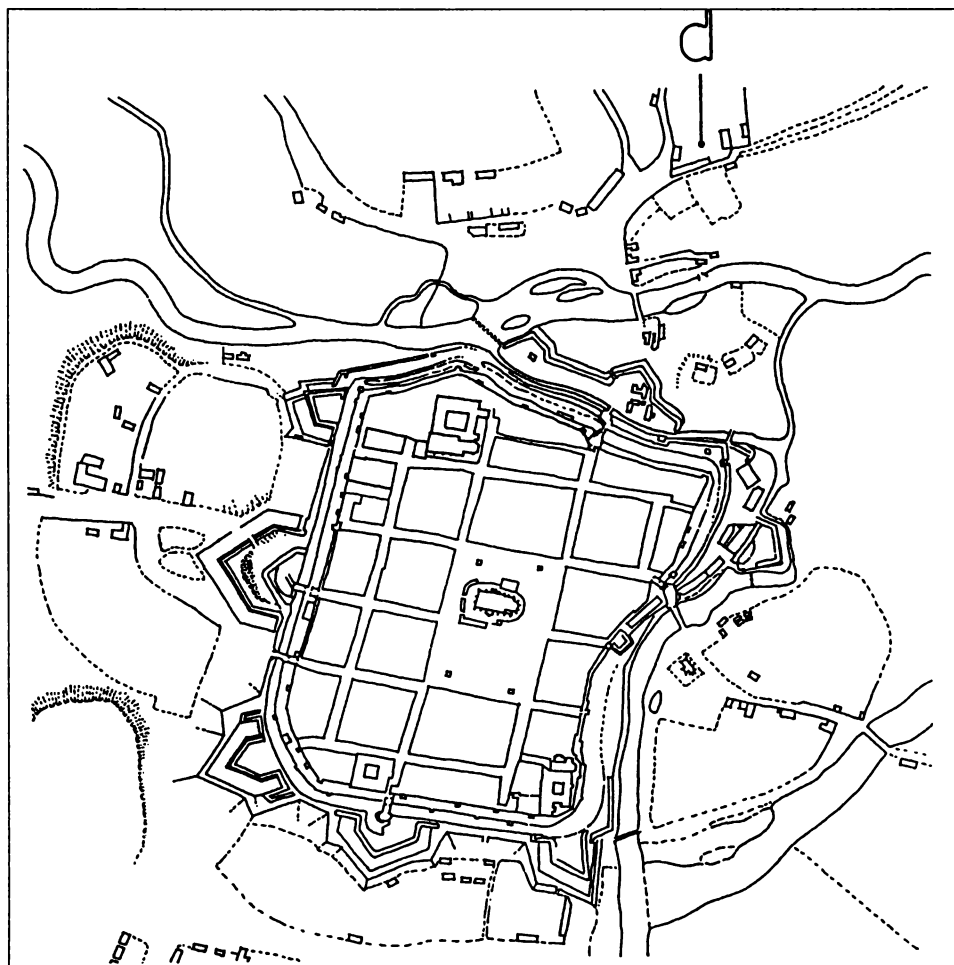
Raný vývoj Malického – Saského předměstí a jeho souvislost s předlokačními Malicemi dosud přesněji neznáme. V literatuře se pro daleko pozdější dobu uvádí, že v roce 1470 tu byly jen 4 domy, což se jako velmi nízký stav hypoteticky a bez jasných opor v pramenech přičítá následkům války, ve které město stálo proti Jiřímu z Poděbrad. Nárůst počtu domů na 42 v roce 1568 pak je dílem konjunktury, kterou Plzeň zažívala zejména

Obr. 1. Jan Willenberg, pohled na Plzeň, 1602, dřevoryt, výřez se Saským mostem a částí Saského předměstí, kresebný převod J. Anderle.

po roce 1526 (Bělohávek 1965; 111, 144). Na vrcholu renesančního rozvoje Plzeň, včetně Saského předměstí, v roce 1602 nakreslil Jan Willenberg. Bohužel, právě část kresby s naším předměstím se ztratila. Známe ji jen ve zúženém výřezu plzeňské veduty, který byl použit jako ilustrace k Paprockého Diadochu. Detail z tohoto obrázku ukazuje, kromě zmíněných dvou svatyní, náznak hrazení předměstí plotem a v zeleni nepřiliš instruktivní zpodobení budov. Rozeznat lze dřevěné či hrázděné štíty staveb. Jak mohly vypadat lépe stavebně vybavené objekty na předměstí se snad můžeme domýšlet podle budovy u jižního (na obr. 1 levého) konce Saského mostu. Je to stavení o několika podlažích vybavené hrázděným patrem či polopatrem. První známý mapový podklad zachytil Saské předměstí v době kolem roku 1700 (obr. 2). Vidíme na něm figuraci dvora, jak se zachovala do roku 1839 (obr. 3) a vlastně dodnes. Východní dvorský objekt je oním stavením, na které se posléze zaměříme.

Písemné prameny z období středověku a raného novověku se o stavební podstatě předměstských dvorů vyjadřují velmi skoupě. Jedna z nejvýznamnějších zpráv pochází z roku 1406. Tehdy byl dělen majetek po zemřelém rychtáři Jindřichovi ze Dvora, bohatém velmoži, jenž plzeňskou rychtu držel v letech 1382 až 1401 (Strnad 1891, 148). Při dělení

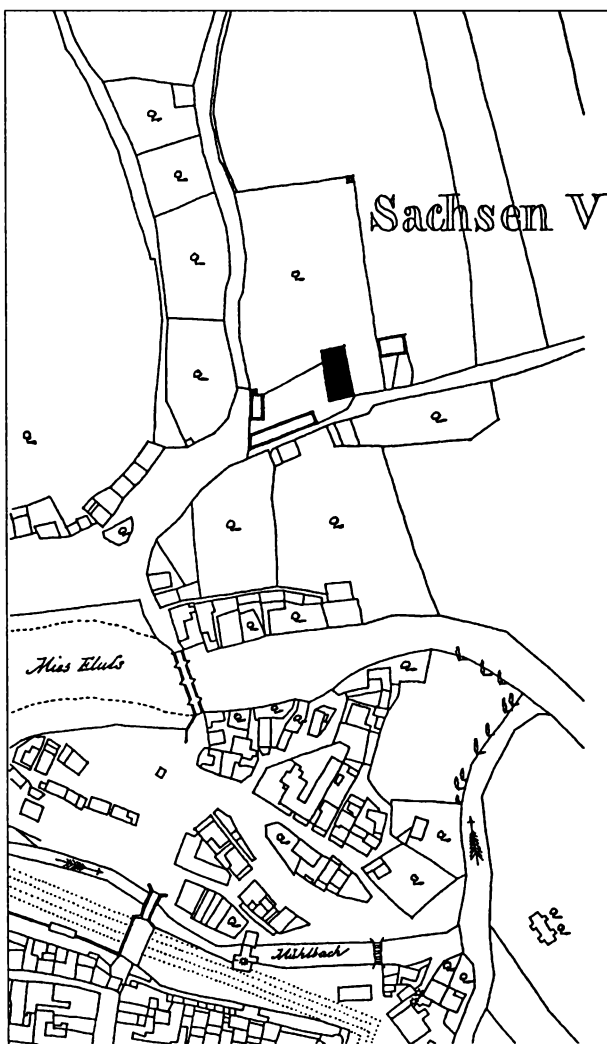

Obr. 2. Mapa Plzně kolem roku 1700, výřez, kresebný převod J. Anderle, dvůr čp. 68 označen „d“.

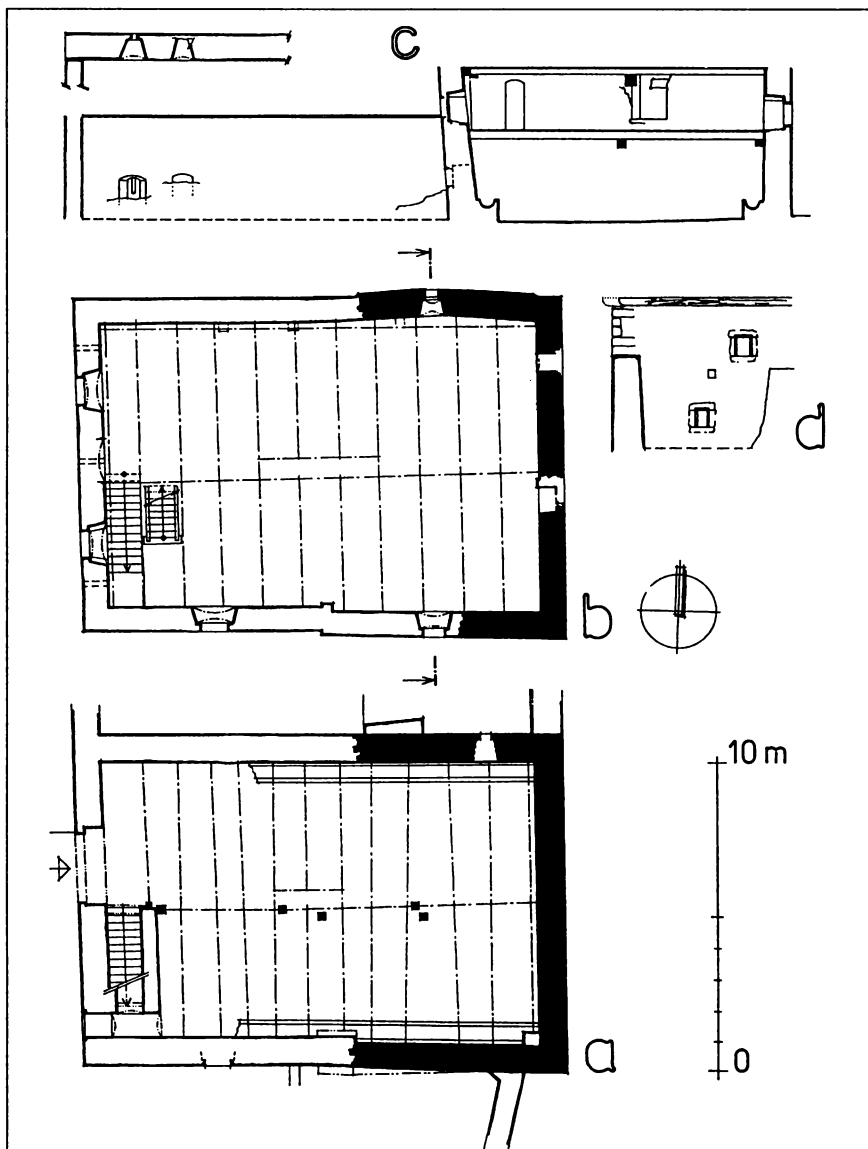
obdržela manželka Kateřina dvůr v Lochotíně (lokalita asi 1,5 km severozápadně od Saskeho mostu), „...curiam in Lochotin cum turri...“, nedospělá dcera Regina další lochotínský dvůr a dcera Majdalena provdaná za měšťana Racka z Lutic dostala Jindřichovo zboží v Týnci (lokalita asi 2,5 km severovýchodně od města) a jeho třetí dvůr v Malicích (Strnad 1891, 238). Malický dvůr obratem koupil Jan Jiříkův (Strnad 1909, 83). Podle uváděné výměry půdy to byl zřejmě největší z malických dvorů, další, s o málo menšími pozemky se v pramenech objevuje jako majetek Vacka lazebníka.

Uvedené údaje mají význam v několika směrech. V první řadě jde o doklad vybavení některých předměstských dvorů (či dvora) pevným objektem, v konkrétním případě „věží“ u Kateřinina lochotínského dvora. Budování podobných staveb ve venkovských dvorech velkých pozemkových vlastníků bylo, tuším, nejspíše pravidlem. Jako příklad lze uvést dvory západočeských klášterů (Anderle, Rožmberský, Švábek 1984, 64–72; 1985, 105–111; 1993, 261–270). [Záleželo pak asi na společenském statutu vlastníka, zda se podobný objekt nazýval tvrzí.] Další informací je fakt, že v Malickém předměstí byly kolem roku 1400 aspoň dva velké dvory. Jejich lokalizace je nejasná a ztotožnění se současným stavem nejisté, avšak gotický objekt ve dvoře čp. 68 je dostatečným důvodem k domnění, že byl součástí některého, snad většího z nich.

Problémy s přiřazením písemných zpráv ke konkrétnímu objektu přetrvávají také u dalších historických zmínek. Tak roku 1461 prohlašuje Maretka, „stará rychtářová“, vdova po Ondráškovi z Hodušic, rychtářka do roku 1450: „...zastavila sem dvuor svůj, v kterémž sedím na rohu...“ (Strnad 1905, 74), přičemž míní dvůr v Malickém předměstí. Zmínka o rohu svádí k našemu čp. 68, které stojí ve vidlici cest, jež mají starou tradici. Termín „sedím“ pravděpodobně dokládá existenci obytné stavby vhodné pro bydlení vysoce postavené osoby. V roce 1476 si do městských knih vložila Anna Rešová, vdova po někdejším zástupci rychtáře z let 1453–1455 a 1462–1466 Prokopu Rešovi (Vojtišek 1920, 61), „dvůr v Malicích, který leží vedle Smilovic zahrady z jedné a Blahy Hradeckého z druhé, všechny

Obr. 3. Indikační skica Plzně, 1839, výřez, objekt v čp. 68 s gotickým jádrem označen černě, kresba J. Anderle.

Obr. 4. Dnešní stav dvorské budovy v čp. 68, a – půdorys přízemí, b – půdorys 1. patra, c – řez objektem ve směru sever–jih s pohledem k východu a dílčí půdorys zdi se „střílnami“, d – pohled na severní zeď gotické části objektu s gotickými okny a nárožní armaturou; černě v půdorysech vyznačeno gotické zdivo, zaměření a kresba J. Anderle.

dědiny na Lochotíně...“ (Strnad 1905, 187). Táž Anna v roce 1480 zapsala druhému manželovi Sigmundovi z Truclar „...všecken svůj statek před malickou branú, totižto dvuor, sad, dědiny...“ (týž, 214). Jako majitel a obyvatel Rešovců v Malicích se po roce 1493 objevuje pan Jan Bavor ze Švamberka, řečený Bavůrek, chudý příbuzný někdy slavného rodu. S městským prostředím měl neustálé konflikty a jako přemožený opovředník skonal roku 1506 mečem kata na plzeňském náměstí. Neví se, zda pan Bavůrek svůj dvůr, který zatížil v roce 1503 finančními závazky, sám prodal, nebo se jej protiprávně zmocnila obec

a prodala jej. Na každý pád je roku 1506 jako majitel tohoto dvora doložen Matěj Raušar (Strnad 1896, 449–450). Tento Mates Raušar z Bezvěrova byl jeho vlastníkem ještě v roce 1510 (Strnad 1905, 620). Později se asi tento dvůr „v malickém předměstí“ dostal do rukou bohatého obchodníka, měšťana Linharta kramáře, který jej roku 1522 jako třetí položku svého majetku, po domech na náměstí a v židovské ulici, odkázal své rodině (týž, 711).

Při vědomí nedostatečnosti současného stavu poznání lze jako hypotézu vyslovit předpoklad, že dvorem, který v pramenech vystupuje jako ryhtářský majetek v Malicích, respektive Malickém předměstí, a posléze je majetkem Bavůrkovým, může být jeden a týž dvůr, vybavený stavbou vhodnou k pobývání společensky výše postavené osoby. Rozbor pramenů mladšího období by se měl v budoucnu zaměřit na ověření souvislosti tohoto objektu s dnešním čp. 68. Byl by to důležitý příspěvek plzeňskému historickému místopisu.

Nás však v této chvíli zajímá především stavební podoba nejstarší dochované části čp. 68. Ta se nachází ve východním hospodářském stavení dnešního čp. 68 (obr. 4). Východní objekt dvora má obdélný půdorys, jenž je orientován delší osou k severu. Jižní část, která je dosud pod střechem, zahrnuje gotické jádro. Ze severní partie zbývá obvodové zdivo. Dosahuje nyní výše neúplných dvou podlaží. Terén v této části je oproti stavu, který dokládají staré okenní otvory, značně zvýšen, přibližně snad o 1 metr. Prostor blokují při obvodu skládky různého materiálu. Obvodové zdivo, na nádvoří straně narušené otvorem, snad po vratech z doby, kdy stavba sloužila jako stodola, se směrem vzhůru plynule zeslabuje. Mezi líci zděnými z lomového pískovce je jádro zdi vyplněno nedbale, s dutinami. V severní zdi, přiložené k východní zdi na spáru, je z vnitřku viditelný otvor zazděného okna, jehož překlad tvoří fošna. Východně od něj jsou do vnitřního líce druhotně zazděny díly pískovcového ostění s odsazením pro výplň někdejšího otvoru. Východní zeď v bývalém přízemí obsahuje, pokud je nyní patrná, dvě okénka, která můžeme nejspíše popsat jako střílny pro ručnice. V severním z okének se zachovalo pískovcové ostění střílny, které je osazeno okoseným profilem do interieru, což je příznakem buď druhotného užití ostění, nebo jeho pozdním použitím (obr. 4c, 5). Niky oken mají šikmé špalety a segmentové záklenky z cihel. Záklenky jsou zděny na půl cihly a převrstveny cihlami naplocho. Je to, podle dosavadních zjištění, příznačné pro plzeňské stavitelství 16. století a pozdní renesance. Ve styku této východní zdi s gotickým jádrem v jižním dílu objektu nebylo zatím uspokojivě prokázáno, zda zde existuje stavební spára, nebo je tu zdivo provázáno s pokračováním k jihu. Výše nad stykem uvedených zdí se v nároží uplatňují rozměrné kvádry armatury.

V severní zdi zastřešené části objektu se v přízemí a v 1. patře nacházejí zazděná okna s pískovcovými okosenými ostěními (obr. 4d, 6). Na východním a nádvořním okraji koruny této zdi se dochovaly pískovcové konzoly okapní vaznice, východní je oproti původnímu stavu posunuta dovnitř stavby. Konzoly pravděpodobně pocházejí z renesanční etapy stavby. Nad korunou zdi se zvedá svisle bedněný štít vysoké sedlové střechy.

Jižní díl objektu není vnitřně členěn. Povrch podlahy je neupravený. Záklopový strop nesou mohutné tesané trámy, záklop se skládá ze širokých prkem kladených na sraz. Nádvoří zeď je narušena dodatečným průrazem otvoru stodolových vrat, který je přeložen trámekem, jenž se pronáší a působí tím statickou poruchu zdiva v nadpraží. Od vrat stoupá při vnitřním líci nádvoří zdi do 1. patra vřetenové schodiště se silně opotřebovanými stupni z pískovce. Ve stěnách přízemí, omítaných a bílených, se nalézají zazděné otvory oken.

V 1. patře podlahu tvoří záklop stropu nad přízemím. Strop v 1. patře má obdobnou povahu jako v přízemí. Jako jeden z jeho vazných trámů je druhotně užit mohutný trám s neobsazeným dlabem pro šikmý prvek. Dlab je ozdobně tvarován v duchu gotického výtvarného názoru a prozrazuje, že konstrukce měla nejen technickou funkci, ale také výtvarné aspirace. Původ trámů z prostředí dvora čp. 68 je velmi pravděpodobný. Při dalším průzkumu bude u tohoto prvku žádoucí provedení dendrochronologické datace. V nádvoří zdi se nalézají trojice otvorů, střední zazděný vstup a po stranách dvě okna s pískovcovým ostěním pravouhého profilu. Okenní niky mají šikmé špalety a segmentové záklenky, jejichž fabrikace je shodná se zmíněnými „střílnami“ v severním dílu stavby. Dno nik je

Obr. 5. Otvor „střílny“ s pískovcovým ostěním ve východní zdi severní části objektu.

Obr. 6. Severní stěna gotické části objektu s gotickými okny a nárožní armaturou.

Obr. 7. První patro gotické části, gotické okno v severní zdi.

Obr. 8. První patro gotické části, zazděný vchod do preveetu ve východní zdi. – Všechny fotografie J. Anderle 1999

dodatečně zvyšováno. Schodiště z přízemí koliduje s původním stavem okenních výklenků. Dnešní úroveň podlahy 1. patra je zhruba o tři čtvrtě metru výše, než by odpovídalo původnímu stavu nik. Podobná okna se nalézají také v jižní zdi. Dokládají obytnou povahu jihozápadní části 1. patra v renesanční etapě stavby.

V severovýchodní partii 1. patra se zachovaly na stěnách omítky pozdně středověkého původu, které jsou velmi soudržné, mají pevný hladký povrch utažený zřejmě kovem a sledují v měkkých křivkách nerovnost povrchu kamenného zdiva. Tyto omítky jsou zachovány také v nikách oken s okosenými ostěními a záklenky zděnými z kamene (obr. 7) a také ve špaletách otvoru, který se zazděn nachází ve východní zdi při severovýchodním nároží (obr. 8). Otvor má povahu vstupu do preveetu. Z vnějšku stavby nelze situaci ověřit vzhledem k přílehlájcímu sousednímu domu. Interpretace otvoru jako pozůstatku preveetu je však nejpravděpodobnější.

Půda, jejíž podlahu tvoří široká prkna záklopu stropu v 1. patře, je na jižní straně vymezena štítem, který je v jádře postaven převážně z lomového pískovce a dozdiván cihlovými částmi. Horní cihlové zvýšení štítu má výztužné sloupky. Úpravy štítu pocházejí asi z 19. století, jeho jádro, s podávacími dveřmi se segmentovým záklenkem v ose, je asi ze 16. století, jak na to ukazuje též způsob vyzdění otvoru zmíněných dveří. Severní štít je svisle bedněný prkny na krajní vazbu krovu. Konstrukce krovu je hambalková, se dvěma patry stojatých stolic. Trámy jsou tesané, v čepch spojované kolíky. Řada prvků, jako například některé hambalky a krokve, je druhotně užitá ze starší konstrukce, po níž zůstaly na trámech neobsazené dlaby, které nemají souvislost s dnešním krovem.

K jihovýchodnímu nároží objektu se váže zděné ohrazení, které má zaoblený průběh, jenž odpovídá tvaru nároží dvora, zachycenému již mapou města z doby kolem roku 1700. Podle odlišné síly jeho částí je snad výsledkem více stavebních etap. Průzkum dalších dvorských budov nebyl proveden, a nelze tudíž úplně vyloučit, že části zdív, zejména v jižní frontě dvora, mají pozdně středověký původ.

Východní díl zastřešené části východního dvorského objektu tedy obsahuje pozůstatky gotické stavby, která dosahovala výšku alespoň dvou nadzemních podlaží, předpoklad někdejší existence dalšího polopatra, nejspíše hrázděného, je pravděpodobný. Půdorys gotické stavby, jejíž západní zeď byla při renesanční přestavbě odstraněna, měl nejspíš obdélný tvar. Jeho délka je bezpečně známa – činí 11 m, šířku je možno pouze odhadnout zhruba na 7 m. Stavební vybava v 1. patře jednoznačně ukazuje na obytnou funkci. Stopy případného dělení stavby gotickou příčkou nejsou prokázány. Umístění preveetu blíže koutu obytného prostoru odpovídá typologii těchto zařízení. Poměrně velké gotické okno v přízemí navozuje otázku funkce tohoto podlaží, přičemž nelze úplně vyloučit též obytné využití. Podle toho, co o objektu dnes víme, jej můžeme z hlediska stavebního typu přirovnat nejspíše k palácovým jádrům drobných feudálních sídel – tvrzí. Užití tohoto stavebního typu v předměstském dvoře residenční povahy vycházelo z potřeby zajistit bezpečné bydlení výše postavené osobě (osobám) v lokalitě, která neměla dostatečné možnosti pro společnou obranu (zděné hradby, zemní opevňovací práce). Lze se domýšlet, že tato hlediska se prolínala s méně praktickými, ale vždy silně působícími příčinami, z nichž je možno tušit například touhu měšťanských boháčů vyrovnat se typologickými znaky svého venkovského obydlí dědičné šlechtě. Datování gotické stavby je velmi nejisté. Že se podobné objekty v předměstských dvorech mohly vyskytovat na přelomu 14. a 15. století, ukazuje citovaná zpráva z roku 1406. Existenci nějaké residence přímo v malickém dvoře (otázka, zda skutečně v našem) naznačuje prohlášení staré rychtářové Maretky v roce 1461. Samotné stavební prvky v objektu mají malou chronologickou citlivost. Ostění oken, jejichž profilace (okosení cca 6/6 cm) dohání k neprofilovanému parapetu, lze nejspíše zařadit do 15. století. Není proto vyloučeno, že Maretko mohla být obyvatelkou této stavby. Objekt je v prostředí Plzně zcela unikátní. Jeho přežití do současnosti, uvažíme-li všechny historické události, které se přes plzeňská předměstí převalily, je malým zázrakem a není vážnější naděje, že by byl v budoucnu nalezen další podobný.

Literatura

- ANDERLE, J.–ROŽMBERSKÝ, P.–ŠVÁBEK, V., 1984: Hrad Železnice či dvůr Třebekov, Ročenka Klubu Augusta Sedláčka 1984, Plzeň.
- ANDERLE, J.–ROŽMBERSKÝ, P.–ŠVÁBEK, V., 1985: Džbánek, Ročenka Klubu Augusta Sedláčka 1985, Plzeň.
- ANDERLE, J.–ROŽMBERSKÝ, P.–ŠVÁBEK, V., 1993: Výsledky povrchového průzkumu cisterciáckých dvorů na Plzeňsku, Castellologica bohemica 3, Praha.
- BĚLOHLÁVEK, M., 1965: Dějiny Plzně I, Plzeň.
- STRNAD, J., 1891: Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad I, Plzeň.
- STRNAD, J., 1896: Rodiny šlechtické v XV. a XVI. století v Plzni osedlé, Památky archeologické XVI, Praha.
- STRNAD, J., 1905: Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad II, Plzeň.
- STRNAD, J., 1909: Nejstarší místopis Plzně do válek husitských, Sborník městského historického musea v Plzni I, Plzeň.
- VOJTÍŠEK, V., 1920: Z nejstarších právních dějin města Plzně, Sborník městského historického musea v Plzni V, Plzeň.

Zusammenfassung

Reste der spätmittelalterlichen Bebauung der Sächsischen Vorstadt in Plzeň (Pilsen)

In der nördlichen Vorstadt der Stadt Plzeň (Pilsen) registriert man die Besiedlung schon vor der Stadtgründung. In dieser Vorstadt befindet sich ein großer Wirtschaftshof Nr. 68 in dem bedeutende Reste der gotischen Architektur sehr wahrscheinlich aus dem 15. Jh. überleben. Das Objekt hatte zwei Stockwerke. Im ersten Stock befinden sich gotische Fenster und Eingang zum Prevet. Daraus kann man schließen, daß das erste Stockwerk zum Wohnen diente. Typologisch nähert sich dieses Objekt zu den Festen der niederadeligen Siedlungen. Der Hof in der Vorstadt sollte eine sichere Wohnung einer höhergestellten Persönlichkeit darbieten. Diese Objekt existierte im Rahmen des Hofes und aufgrund der schriftlichen Quellen aus dem 15. Jh. wohnten dort wahrscheinlich die Schultheissen der Stadt Pilsen mit ihren Familien.

Abbildungen:

1. Plzeň (Pilsen) im Jahr 1602 von J. Willenberg, Holzschnitt. Ausschnitt mit der Sächsischen Brücke und ein Teil sächsischen Vorstadt. Zeichnerisch vom Verfasser.
2. Pilsen. Karte aus dem Jahr 1700. Ausschnitt mit dem Hof Nr. 68, der mit „d“ bezeichnet ist. Überzeichnet vom Verfasser.
3. Pilsen. Indikationsskizze aus dem Jahr 1839. Ausschnitt. Objekt Nr. 68 mit dem gotischen Kern ist schwarz. Gezeichnet vom Verfasser.
4. Pilsen. Hofgebäude Nr. 68 im heutigen Zustand. a – Grundriß des Erdgeschosses, b – Grundriß des 1. Stockwerks, c – Schnitt durch das Objekt in der Richtung N–S, d – Nordmauer des gotischen Teils des Objektes mit den gotischen Fenstern und der Eckarmatur. Im Grundriß ist gotische Mauer schwarz, Gemessen und gezeichnet vom Verfasser.
5. Pilsen. Öffnung der Schußscharte mit Sandstein in der Ostmauer des Nordteiles des Objekts.
6. Pilsen. Nordmauer des gotischen Objektsteiles mit den gotischen Fenstern und der Eckarmatur.
7. Pilsen. 1. Stockwerk des gotischen Teils, gotisches Fenster in der Nordmauer.
8. Pilsen. 1. Stockwerk des gotischen Teils, vermauerter Eingang zum Prevet in der Ostmauer. – Alle Aufnahme von Verfasser.

